

„A háború alatt szinte epidémiává vált a fényképeztetés”

A háború és a hiány képei a Néprajzi Múzeum vidéki fényképészműtermének gyűjteményében

---

Az első világháború a fotográfia tekintetében számos változást hozott. Ezek közé tartozik a háborúval kapcsolatos sajtófényépek, képes haditudósítások iránti érdeklődés és igény növekedése a sajtóorgánumok és az olvasók részéről egyaránt. Nem csupán hivatásos haditudósítók, hanem amatőrök és katonák is fényképeztek a harctéren. Emellett a hátszág történéseinek dokumentálása is nagy mennyiségű fotóanyagot eredményezett. A fénykép a háborús propaganda eszközeként is új jelentéstartalmat kapott. Mindezek együttes hatásaként a háború szörnyűségei, a csataterék látványa a fotográfiák segítségével a hátszágban élők-höz is eljutottak, a korábbiakhoz képest jóval szélesebb kört érintve. A fotográfia, háború és halál kapcsán elsősorban ezek a képek, képsorok képezik az elemzések tárgyát, a bemutatás és a háborús események illusztrálásának, bizonyításának hátteréül szolgálnak.¹ Kevésbé feltárt és vizsgált, hogy az első világháború hatására a privátfotó területén a korábbihoz képest nagy tömegben készültek katonaportrék és új társadalmi, felhasználói rétegeknél jelent meg a családi fotó, emlékfotó készíttetésének gyakorlata.² Az 1910-es évekre Magyarország nagy részén rövidebb utazással elérhetővé és az előállítási anyagok változásának következtében megfizethetővé váltak a fotóműtermi szolgáltatások a parasztpolgári, paraszti rétegek számára is, ezt a folyamatot gyorsította fel a háború. A fényképészműtermek típusa, felszereltsége széles skálán mozogott: a kor legmodernebb eszközeivel ellátott országos hírű fotográfusoktól a más főfoglalkozás mellett, a saját lakóházuknál dolgozó fényképészekig.³

---

¹ Az erről való gondolkodás sarokköve: Sontag 2004.

² Az első világháború és fotográfia kapcsolatáról röviden: S. Balog 2009; Szakács 1997: 38.

³ A hivatásos fotográfusok mellett a helyi értelmiségből kikerült amatőr fotósok is vállaltak emlékfotó-készítést, ennek egyik példája a vémei tanító, Hernai Béla, akinek az első világháború idején készült családi emléképeit a pécsi Janus Pannonius Múzeum őrzi. Vándor 2008.

A Néprajzi Múzeum vidéki fényképésműtermének gyűjteményéről

A Néprajzi Múzeum Fényképtárának különleges egysége az 1921–1922-ben bekerült, több mint 25 000 darab üvegnegatívból álló vidéki fényképésműtermek gyűjteménye, amit az új határok közé került Magyarországon működő fotográfusoktól vásároltak. A felvételek szerzeményezését egyértelműen az első világháború okozta területi veszteségek tették indokolttá és lehetővé. A múzeum szempontjából meghatározó néprajzi kutatási területek az új határok mögé kerültek, emiatt újra kellett gondolni a gyűjtőkört, és új forrástípusokat kellett keresni. Ezt nagyban meghatározta, hogy a múzeum munkatársai közül többen kimagasló mértékben fényképeztek terepmunkáik során, illetve a fotográfiát évtizedek óta forrásként kezelték az egyes néprajzi témák feldolgozása és a múzeum gyűjteményezési gyakorlata során. A minisztériumhoz beadott kérvényből tájékozódhatunk arról, hogy a múzeum munkatársai miért tartották fontosnak a műtermi üvegnegatívok intézménybe kerülését, mi állt a gyűjtés hátterében:

„Már a tizenkettedik óra is ütött felettünk a háborús évek mindent elpusztító zivatarában. Mentenünk kell, sürgősen mentenünk, ami még megmenthető belőlük. Egyenlőre sajnos nem tehetünk mást, minthogy összegyűjtjük azokat a régi és ma már elpusztult népviseletet ábrázoló fényképeket és fényképlemezeket, amelyek vidékenként tapasztalásunk és hallomásunk szerint még nagy számban megszerezhetők, mielőtt végleg tönkremennének, vagy másféleképpen elkallódnának.”⁴

„Helyszíni tapasztalataink csakugyan arról győztek meg bennünket, igazán az utolsóórán fogtunk hozzá a mentéshez, sőt sok helyen el is késtünk vele. Voltak olyan esetek, amikor a fényképész 10–50000 darabnyi lemezanyagát potom áron eladta üvegkereskedőknek és tükörcsiszolóknak, vagy melegházas kertészeknek, vagy kocsiszámra kihordta a város végére, vagy fuvarköltség kímélése végett kertjében elásta, padlásra, pincébe hordatta stb. mert a háború alatt szinte epidémiává vált fényképeztetés annyi lemezt halmozott föl raktárunkon, hogy a régiektől mindenáron meg kellett válniuk.”⁵

⁴ NMI 34/1921.

⁵ NMI 55/1921.

A sikeres kérvényezés eredményeként megvásárolt 25 000 üveglemez hetvenegy település hetvennégy fényképészétől származik.⁶ A teljes korpusz különlegessége, hogy a feltárt műtermek 42%-a hiányzik Szakács Margit⁷ 1997-ben készített országos műteremregiszteréből; olyan műtermek anyagát őrzi a gyűjtemény, melyek fotótörténeti, helytörténeti feldolgozottsága, ismertsége elenyésző. A települések többsége vasútvonal mentén helyezkedik el, esetenként a gyűjtést végző néprajzkutató által ismert településekről származik. Jelentős részük a fővárostól könnyebben megközelíthető Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (tizennégy település) és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye (nyolc település) területéhez tartozott. Egy-egy fotográfustól nyolc és 1342 közötti tételt válogattak a néprajzkutatók, a legtöbb felvétel a Bartizek fivérek salgótarjáni (1216 darab), Vasas Sándor váci (1342 darab) és Weissbach Rilly és testvére mezőkövesdi (941 darab) műterméből került be, ezenkívül még tizenhét olyan fényképész van, akihez 500–900 darabszámú felvétel tartozik.

Az üvegnegatívak többsége nem datált, és a múzeumi leltározáskor sem végezték el a készítés idejének pontosítását, nagy részük 1914 és a bekerülés évei, 1921–1922 között született. Amikor először áttekintettem ezt a fotóanyagot, elsősorban az érdekelt, hogy száz év távlatából – a saját fotótörténeti olvasatomon, vagyis a műtermek fotográfusokhoz kapcsolásán túl – miért különleges ez a maga nemében páratlan gyűjtés. Amire először figyeltem, hogy a képek nem a használatba kapott, megkomponált pozitív kép világát idézik, látszanak a később kivágott, eltüntetett részletek: a hátterek sutaságai, a terek esetlegességei; az üvegnegatívak a vágatlan nyersanyagai ennek a korszaknak, ennek a műfajnak.⁸ Ahogy haladtam az anyaggal, egyre inkább éreztem a háború jelenlétét, a tekintetek, a férfiak hiánya a családi és csoportképekről mind ezt erősítette: az első világháború időszakából egyre nő a az ilyen képek száma, a néprajzi szempontú, leginkább a viseletváltozásra fókuszáló „utolsó óra” helyett inkább a jelenidejűség a jellemző.

A felvételeken látható helyszínek (napfényműterem; verandán, tornácon, udvaron felállított festett műtermi hátterek vagy függönyök előtti terek, saját vagy bérelt üzlethelyiségek, a fényképész lakóháza) a korabeli fotográfiai szolgáltatóipar sokféleségét mutatják. A múzeumi gyűjtés jellegénél fogva az anyagban elenyésző az utcakép, az egyes települések hétköznapijait, kiemelkedő eseményeit vagy prominens személyeit megörökítő felvétel. Az időbeliség tekintetében zárványszerű

⁶ A műtermekről és területi eloszlásukról bővebben: Bata 2019; egyes műtermekről: Bata 2018, 2020, 2021a, 2021b, 2021c. Kilenc település fotográfusát a fellelhető források alapján még sikerült azonosítani.

⁷ Szakács 1997.

⁸ Bata 2019.

fotókorpusz számos vizsgálati aspektust kínál: a parasztpolgári rétegek, parasztság fényképezkedési szokásai (életforduló, átmeneti rítus – határterület –, legények, portré, esküvő, családi) fotótörténeti (fényképészek, kellékek stb.) és néprajzi, elsősorban viselettörténeti szempontú, a katonai egyenruhák tekintetében is izgalmas kutatásokra adhatnak lehetőséget, helytörténeti vonatkozások szempontjából is értelmezhető egy-egy műterem anyaga. A tudományos, vizuális olvashatóság műtermenként más és más. A múzeumba került anyag szempontjából a néprajzkutató – az iratanyag alapján nem feltárható koordináták mentén történő – válogatása, a helyi szokások és divat, a fotózást kérők anyagi helyzete is befolyásolja a lehetőségeket.

Az első világháború – a hiány képei

A múzeumi gyűjteményben lévő műtermek többségére jellemző a háborús korszak megjelenése – hol direkt, hol indirekt formában. Mivel a fotók meghatározott időmetszetben születtek, részleges (esetleges) adatoltságuk miatt családtörténetek, katonasorosok nem bonthatók ki a fényképekből, azonban egy országosan elterjedt, a korszakban a képeken szereplő rétegek számára újnak számító fényképezkedési és kapcsolattartási formát mutatnak. A falusi, mezővárosi lakosság tekintetben a fényépkészítés és fotóhasználat gyakorlata az első világháború idején megváltozott. A parasztpolgári, paraszti rétegeknél a műtermi családi emlékképek készítésének előzményeit jelentették a katonafotók vagy szolgálati emléklapok fotóval kombinálva (melyet a szolgálatból küldtek a férfiak). A tehetősebbek esetében készülhetett műtermi esküvői fotó, ritkábban elsőáldozás alakalmával, leány vagy legény barátokról, jegyes számára egészalakos felvétel. A búcsúk, vásárok vándorfotográfusok által készített családi fotózásra adtak lehetőséget.⁹ Az emlékképek mellett vasutas-, cseléd- vagy egyéb igazolványokhoz is műtermekben készítették képeket.¹⁰ A vidéki műtermek forgalma az első világháború idején országszerte megnőtt. Általánosan elmondható, hogy a háború miatt szétszakadó családot együtt vagy elválasztva megörökítő felvétel a legelső fotográfia az érintett családok többségének esetében, az emlékkép, családi fotó készíttetése nem volt nagyobb léptékben elterjedt. Jellemző, hogy a felvételek frontálisan, teljes alakban mutatják a rajtuk szereplőket, családi képek esetében a családtagok egymáshoz való viszonya és életkora alapján megkomponálva.

⁹ A korai néprajzi fényképekről röviden: Fogarasi 1998.

¹⁰ A parasztság fotóhasználatáról bővebben: Kunt 1995.

A korszak műtermi felvételeinek egy része a bevonulás előtti időszakot tükrözi: nagy számban fellelhetők regrutákat jellegzetes szalagos vagy bokrétás kalappal, illetve különböző korú férfiakat katonai egyenruhában egyénileg, párosan vagy családtagokkal együtt megörökítő felvételek. Ezek a fotók jellemzően a besorozás alkalmával, a frontra, katonai szolgálatba lépés előtti napokban készültek, illetve szabadságos időszakban, egyértelműen a jegyespár, házaspár vagy család egységet reprezentálják. A fennmarad adatok alapján a műtermekből származó pozitív képeket az itthon maradtak használták, kitették a házban, esetleg imakönyvbe, medálba helyezték, vagy a portrékat későbbi műtermi fotózásra magukkal vitték, és a hiányzó férfit helyettesítették a képpel. A háborús időszakot jelzik azok a nagy számban megtalálható, esküvői fényképek, melyeken a hagyományos viselethez köthető vagy polgári divatnak megfelelő esküvői ruhát viselő menyasszony mellett katonaruhás vőlegény áll.

Az első világháborús katonai emlékeket, családi levelezéseket feldolgozó kutatásokban¹¹ gyakran találkozhatunk fronton készült, onnan hazaküldött katonaképekkel, ennél jóval kevesebb olyan fényképet ismerünk, melyek a másikat utat járták be, a családtól érkeztek a frontra.¹² A képek postázása a levelezés gyakorlatába illeszkedett.¹³ A falusi, vidéki társadalmakban a családokon belül elsősorban a személyes kapcsolattartás dominált, ennek a változását a sorkatonai szolgálat, az iparosodás miatt kialakult munkamigráció jelentette a 19. század végétől. Az írni-olvasni tudás fejlődését a kötelező népoktatás 1868-ban történt bevezetése tette lehetővé, ennek ellenére az írásbeliség a falusiak nagy részétől távol állt még a századfordulón is.¹⁴ Az első világháború miatt akár évekig távol lévő férfiakkal az otthoniak levél, levelezőlap vagy egy frissen készült fotográfia hátuljára írt képeslap formájában tartották a kapcsolatot. A kommunikáció két új formája (családi emlékképek és levelezés) párhuzamosan jelent meg az életükben. Ahogy a fotók esetében a kép megkomponálása kapcsán a fotográfusok, úgy a levelezés esetében a helyi értelmiségiek, írásban gyakorlottabbak nyújthattak segítséget. A fennmaradt háborús időszakban született, változó terjedelmű levelezések legfőbb témáit az egészség, az otthoni munkák, a családtagokról, ismerősökről és a lakóhelyről szóló hírek, a hazatérés ideje és a cenzúra mértékében megengedett katonai beszámolók, a csomagok és levelek,

¹¹ A néprajzi feldolgozás lehetőségeiről Bakos 2018; Kloska (szerk.) 2020.

¹² E képeket is bemutató feldolgozás példája: Bíró 2015, 2020; Frühwirth–Vass 2020.

¹³ A frontra küldött fényképek, egyáltalán a fényképek korabeli használatát tükrözi ez a levélrészlet is: „... szeretnék már látni, hát hisz én is, de azért van a fénykép. Én mindig megnézek”. S. Balog 2009: 124, eredeti forrás: Szarka–Fejér 1999.

¹⁴ Hanák 1973; Bereczki–Pozsony (szerk.) 2016: 6–10.

képek küldésének és fogadásának nyugtázásai jelentették. A hátszágban és a fronton lévők közötti levél-, csomag- és pénzküldést a tábori posta végezte.¹⁵ Ez az Osztrák–Magyar Monarchia esetében az első világháborúban havonta átlagosan 30 millió küldeményt jelentett.¹⁶

A múzeumi fotókorpuszhoz kapcsolható társadalmi réteg tekintetében valóban epidémiát jelentett a családi fényképek készíttetése, a postahasználat is hasonló mértékben növekedhetett, amit segített, hogy a leveleket portómentesen kézbesítették. A katonai szolgálatban, fogságban lévő vagy külföldön munkát vállaló legények, férfiak távollétében felvett képek azzal a céllal készültek, hogy a kép pozitív változatát levélben vagy levelezőlap formájában postázzák. A paraszti és parasztpolgári rétegek tagjai a divatnak megfelelően a szoba díszeként nyilvános szemlére vagy ajándéknak szánták a műtermekben készítettett fotográfiákat. Ahogy a katonák előszeretettel küldték portréikat a tágabb rokonság számára,¹⁷ úgy a frontra küldött képek más, ennél intimebb és személyesebb célt szolgáltak. A környezet (polgári világot idéző műtermi hátterek, kellékek, bútorok), a helyzet is idegen volt a fényképezőgép elé állók számára,¹⁸ ezt tetézte még a távol lévő családtag iránti aggodalom, aki miatt a műtermi szolgáltatást igénybe vették. A háború idején a kabinet- vagy nagyobb méretű felvételek voltak forgalomban, de kisebb formátumú (vizitkártya vagy levelezőlap méretű) képek is készültek – ez utóbbiak alkalmasak voltak postázásra is.

A távollévőknek küldött fényképeken eladósorban lévő lányok, fiatalasszonyok, nagyobb számban kisgyermekes fiatalasszonyok, több asszony gyerekekkel, esetleg idősebb férfival szerepelnek fiatal vagy középkorú férfiak nélkül (1–4. képek). Másik részükön gyereket¹⁹ vagy gyerekeket láthatunk egyedül, szülők nél-

¹⁵ Bővebben a tábori postáról és annak működéséről: Becsei 2018; Tömöri 2020.

¹⁶ Szoleczky 2015: 806.

¹⁷ Például a dávidházi Pörs Gyula és felesége levelezésében többször is szó esik arról, hogy a távol lévő férj nagyméretű és kártyaképeket készítettett több alkalommal, melyet a család és rokonság számára postázott. Az otthoniakról készülő fénykép felvételéről is több levelet váltanak (levelek: Bíró 2015: 89–138).

¹⁸ Kunt Ernő a 20. század eleji parasztság műtermi fényépezkedését/fényképkészíttetését a privát és a nyilvános szféra zsilipkamrájaként írja le, mely a helyszín és a helyzet idegenségét is jelenti. Kunt 1995.

¹⁹ Könczöl János kisfiáról kapott képéről két alkalommal is ír hazaküldött leveleiben: „Tudatom veled, hogy megkaptam a kisfiamnak a fényképét, amely nekem nagy örömet szerzett.” 1917. május 20. (Csapai 2018: 98) Két héttel később fiának írt: „Kedves fiam én is neked viszont Boldog húsvéti ünnepet kívánok neked nem mondhatom hogy jó mert rab vagyok mindig bent de rukolni ki lehet meni de már nekem az sem jó tudatom veled Kedves fiam meg kaptam az arcz kepet nagyon megörültem hogy elküldted mert egy év ota

kül, illetve katonaruhába öltözött kisfiúkat édesanyjukkal vagy nagyszüleikkel. A képeken olyan édesanyákat is láthatunk, akik csecsemőt tartanak a kezükben, az édesapa minden bizonnyal a postán érkező fényképen látja először gyermekét.²⁰ Ezek a felvételek általában a keresztelő után készültek.

1. kép. Család, a távol lévő férfi családtag egy korábban készült fotója a csoport mellé montírozva Endrőd, 1914-1921

Szabó Imre felvétele

Forrás: Néprajzi Múzeum, F 44589

Egyes műtermekben (például az endrődi Szabó Imre esetében) divat volt olyan fotót készíteni, ahol a hiányzó családtagról korábban a bevonulás előtt vagy a katonai szolgálat állomáshelyén készült és hazaküldött fotót, annak hátterét is meghagyva, montírozták a frissen készült családi fotó mellé, így egyesült a család (1. kép). Ennek másik változata, hogy a távollévőről korábban készült egész alakos felvételt nem a csoport mellé, hanem a csoportba vagy a házastárs mellé illesztették be, körbevágva és a csoportképbe illesztve az alakot, mintha ő is köztük lenne. A háborús körülmények között távol lévő szerettek, családtagok montázs-szerű megidézése a képeslapokon nemzetközi szinten megjelenő forma volt,²¹ a családi fényképek ily módon való elkészítése ezzel kölcsönhatásban alakulhattott. A tata-tóvárosi Dimény Olivér műtermének egy különleges darabján a férfi körbevágott helye szerepel az üvegnegatívon, azonban a férfiről készült másik kép beillesztése nem történt meg (2. kép).

nem látalak továbbá irták édes anyád küldött neked is csomagot megkapta de az ünepre én meg nem kaptam meg 23ikán.” Balázs Kovács–Csapai 2011: 406.

²⁰ A katonai szolgálatba vonuló édesapát (vagy annak hiányát) és a gyermeket megörökítő fotókról brit párhuzam: Gibson 2016.

²¹ Mai Manó 2017.

IV. FÉNYKÉPALBUMOK, FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNYEK

2. kép. Család, asszony gyermekekkel. A negatívon a hiányzó férfi kihagyott helye
Tata-Tóváros, 1914–1920
Dimény Olivér felvétele
Forrás: Néprajzi Múzeum, F 42942

3. kép. Édesanya gyermekeivel, az egyik kislány kezében édesapja katonai emléklapja
Jászárokszállás, 1914–1921
Beck Jenő felvétele
Forrás: Néprajzi Múzeum, F 34228

A távollévőt kézben tartott, vagy asztalra helyezett, otthonról hozott korábbi fotópozitívval is helyettesítették (3. kép). Ez a szokás nem csupán a műtermi családi emlékképek, hanem ravatalozás alkalmával készült fotók estében is élt. Több stúdió felvételén lányok, fiatalasszonyok nyakában lévő medálon fedezhetünk fel katonaportrékat. Katonaportrékkal a háborúban elhunyt katonák síremlékein is találkozhatunk,²² mely fotóhasználat elterjedése szintén a nagy háborúnak köszönhető. A békési Horváth Viktor műterméből két olyan fotográfia is van, ahol a képen szereplő asszony, gyerekek kezében, zsebében leveleket, levelezőlapokat láthatunk – a családtag hiányának jelzésén túl, feltehetően így üzentek a frontra, hogy megkapták a korábban küldött leveleket (4. kép).²³

4. kép. Asszony két kisleányával, a gyerekek zsebében, kabátjában levelek

Békés, 1914–1921

Horváth Viktor felvétele

Forrás: Néprajzi Múzeum, F 40377

²² Tóth 1999.

²³ A családegyesítés egyik extrém formájáról számol be Fröhwrth Mihály és Vass Erika Vecsésen végzett kutatásai kapcsán. A családfő 1914-ben elesett a fronton és mivel előtte nem készült közös családi fotó, ezért a szomszéd férfi ült be a családfő helyére katonaruhában, az elkészült felvétellel az elhunyt édesapa, Abaner Ignác korábban készült felvételéből kivágott fejet illesztettek. Fröhwrth–Vass 2020: 60.

IV. FÉNYKÉPALBUMOK, FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNYEK

A hiányzó családtagokat ábrázoló múzeumi felvételek a centenárium alkalomával megvalósított kiadványokban, kiállításokon rendre felbukkannak.²⁴ A háborús veszteség szimbólumaként köztéri emlékművön is megjelenik a fényképről hiányzó/eltűnt édesapa képe, például a Vácrátóton 2015-ben emelt világháborúk áldozatainak emlékművén,²⁵ melynek alapja egy, a háború ideje alatt az édesapával a családot megörökítő műtermi fotográfia.

A múzeumban őrzött műtermi üvegnegatívokhoz kapcsolódó, elmúlt években történt feldolgozó munka eredményeként néhány felvétel pozitív párja vagy párhuzama családi használatból előkerült, ezek részben pótolják a hiányzó történeteket, és jelzik azt is, hogy a muzealizáció során hogyan válnak néprajzi, fotótörténeti és családtörténeti forrássá a felvételek. A háborúhoz kapcsolódó konkrét képen a matyó nagycsaládot megörökítő képről az egyik fiú azért hiányzik, mert kivándorolt, a másik pedig elesett a fronton. A múzeum őriz olyan, a bemutatott üvegnegatív-gyűjteményen kívüli pozitív fényképeket, melyek az első világháborús műtermi vagy portréfotográfiák privát használatának példái. Ezek közül különleges és egyben atipikus egy katonai emlékkép *Óh szűz Mária könyörögj vitéz katonáinkért 1914-16* felirattal. Az adatok nélküli képre egy hadiözvegy-szervezet bélyegeit ragasztották, a katona portréja hiányzik, azonban a keretben egy nőről készült felvétel látható, feltehetően a háborúban elesett katona özvegyéről (5. kép).²⁶ Több olyan nagyalakú, a szoba falára szánt és ott évtizedekig függő keretezett felvétel is található a gyűjteményben, melyen a távol lévő (fronton szolgáló vagy fogságban lévő) férj képét a feleség mellé montírozták. Arra is van példa, hogy a háborús fogságban faragott keretbe a katona lányának későbbi jegyes emlékfotója került.

Az első világháború alatt kialakult családi fotóhasználat a második világháború idején hasonlóan zajlott, azzal a változással, hogy a fotográfiai eszközök fejlődésével, magánhasználatban történő elterjedésével a műteremben készült fotográfiák helyét egyre inkább az otthon, családi környezetben felvett fotók váltották fel.²⁷

²⁴ Például Kloska–Tömöri–dr. Sári 2020.

²⁵ A háborús emléktárgyak közösségi gyűjtésével indult emlékmű tervezője, Böjte Horváth István így írja le saját művét: „Az emlékmű faragott képe sajátosan jeleníti meg a »hiányt« és a »szenvedést«, az elesett hőst és a hiányát szenvedő családot. A »léggé« vált katona jelenléte a tótosan magyaros helyi viseletben ábrázolt családja körében, elgondolkodtat történelmünk nehéz éveiről, évtizedeiről. A képen jelen van az élet fája hajtásaival, mutatva a borzalmak nehézségeit túlélők, a község szívós életterejét.” Jeney 2019.

²⁶ Néprajzi Múzeum, Ritusgyűjtemény, ltsz. 2016.59.1 használat, készítésének adatai nem ismertek. Párhuzamos példa ugyanezzel az emléklappal, közepén katonaportréval Körmendről: Kunt 1995: 40.

²⁷ „Kedves Drága fiam eljöt hozzád az te nehezen várt gyermeked azte drága pici fiad itvan

5. kép. Keretezett katonai emlékkép

Magyarország, 1914–1916 (?)

Forrás: Néprajzi Múzeum, ltsz. 2016.59.1

Tanulmányomban egy sokféle olvasatra lehetségeset kínáló fotókorpusz segítségével azt mutattam be röviden, hogyan alakította a nagy háború a műtermek vonzaskörzetében élők fényképezkedési gyakorlatát, hogyan jelent meg a családi emlékkép az érintettek körében. A „nagy képet” finomíthatják azok a történetek, melyekkel a fotóhasználattal kapcsolatos korabeli levelezésekben, naplókban és a

pont ilyen de még szob életben elküldjük tehozád az ő drága képét szorítsad az szívedhez és öleld át és aztán zárjad az szívedbe hogy az képje itlengjen veled drága pici fiad veled harcoljon az ő pici ereje hátha néked e kép nagyobb erőt ad mert drága gyermeked veled lesz így küzdj és bízd az úr veled lesz és az pici fiad tegyed az belső zsebedbe kine veszenbelőle most ezt a képet az Peti Gociál csinálta az mi házunkban 12 darabot csináltatott az te Drága jó Édes apád örök emlék nek pici fiadról ma egy hónapos az ötödik Párnyéki jánika isten segítsen haza mitőlünk de az szíved az mi szívünk az képed náluk van.” Keretezett fénykép hátuljára írt szöveg. Néprajzi Múzeum, Ritusgyűjtemény, ltsz. 64.68.20. A képet Parnaczkai Jánosnak készítették, Harta (?), 1943.

IV. FÉNYKÉPALBUMOK, FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNYEK

későbbi visszaemlékezésekben találkozhatunk. Ezek azonban más képekhez, más családokhoz kapcsolhatók. A múzeumi anyagról több szempontból elmondható, hogy a hiány képei, hiányzó történetek (akár a műtermek, akár a rajtuk szereplők szempontjából), hiányzó családtagok – mégis együtt, sokaságukban a háborúról is beszélnek.

Források

Néprajzi Múzeum Irattára (NMI)

NMI 31/1921 *Levél a miniszterhez 25.000 korona gyűjtési pénz tárgyában.*

NMI 55/1921 *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának tisztviselői által az 1921 év első félévében végzett gyűjtőútjairól.*

Hivatkozott irodalom

Bakos Áron 2018: Tudománytörténeti vázlat a katonaság néprajzi vizsgálatához. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* (26.). Kolozsvár, 271–313.

Balázs Kovács Sándor – Csapai János 2011: Első világháborús katonaemlékek a Sárközből: levelek, fényképek, emlékművek. *Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* (33.). Szekszárd, 359–428.

Bata Tímea 2018: *Műtermi fotózás Békés megyében (1872–1921). Válogatás a Néprajzi Múzeum vidéki fényképészműtermeinek gyűjteményéből.* Budapest.

Bata Tímea 2019: Vágatlanul. A Néprajz Múzeum vidéki fényképészműtermeinek gyűjteményéről. *Fotóművészet* (62.) 2. 54–63.

Bata Tímea 2020: „A német kisasszonyok” fotói a Néprajzi Múzeumban – a Weissbach nővérek és a matyó viselet. In: Fisli Éva (szerk.): *Fotográfusnők. Konferenciakötet.* Budapest, 24–42.

Bata Tímea 2021a [2020]: Száger, Rudda és Mózer műterem, Cegléd. *A Néprajzi Múzeum vidéki fényképészműtermeinek gyűjteményéből* 5. <https://etnofoto.neprajz.hu/index.php/2021/11/11/a-neprajzi-muzeum-videki-fenykepesz-mutermeinek-gyujtemenyebol-5/> – utolsó letöltés: 2023. április 30.

Bata Tímea 2021b [2020]: Borsy Béla műterme, Rákospalota. *A Néprajzi Múzeum vidéki fényképészműtermeinek gyűjteményéből* 4. <https://etnofoto.neprajz.hu/index.php/2021/11/10/a-neprajzi-muzeum-videki-fenykepesz-mutermeinek-gyujtemenyebol-4/> – utolsó letöltés: 2023. április 30.

- Bata Tímea 2021c [2020]: *Fanto Bernát műterme, Kecskemét. A Néprajzi Múzeum vidéki fényképészműtermeinek gyűjteményéből* 3. <https://etnofoto.neprajz.hu/index.php/2021/11/09/a-neprajzi-muzeum-videki-fenykepesszmuttermeinek-gyujtemenyebol-3/> – utolsó letöltés: 2023. április 30.
- Becsei Attila 2018: *Az első világháború wifije, a tábori posta*. https://ntf.hu/index.php/2018/01/26/az_első_vilaghaboru_wifije_a_tabori_posta/ – utolsó letöltés: 2023. május 2.
- Bereczki Ibolya – Pozsony Ferenc (szerk.) 2016: *Üzenet a frontról. Ferenc tüzér levelei, 1914–1918*. Szentendre.
- Bíró Friderika 2015: „Kedves feleségem”, „Kedves szeretett férjem”. *Levelek és naplójegyzékek az első világháborúból, 1914–1916*. Szentendre.
- Bíró Friderika 2020: *Harc – Mező. Búzamezőről a harcmezőre*. In: Cseri Miklós – Kloska Tamás (szerk.): *A Nagy Háború emlékezete és hatása a vidéki kultúrára*. Szentendre, 18–37.
- Frühwirth Mihály – Vass Erika 2020: *Az első világháború emlékezete Vecsésen*. In: Cseri Miklós – Kloska Tamás (szerk.): *A nagy háború emlékezete és hatása a vidéki kultúrára*. Szentendre, 57–80.
- Csapai János 2018: Egy sárközi szanitéc levelezése. In: Glässer Norbert – Mód László (szerk.): *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. Szeged, 90–105.
- Gibson, Clare 2016: *If Father's Gone Keep Smiling. Considering the Children of the First World War*. <https://www.europeana.eu/en/blog/if-fathers-gone-keep-smiling-considering-the-children-of-the-first-world-war> – utolsó letöltés: 2023. május 12.
- Fogarasi Klára 1998: Tipikus jelenségek a magyar néprajzi fényképezés korai időszakában. *Fotóművészet* (41.) 3–4. 108–117.
- Hanák Péter 1973: Népi levelek az első világháborúból. *Valóság* (16.) 3. 62–87.
- Jeney Attila 2019: Világháborús emlékmű Vácrátóton. Budapesti Városvédő Egyesület. <http://varosvedo.hu/2019/08/21/17653/> – utolsó letöltés: 2023. május 13.
- Kloska Tamás (szerk.) 2020: *A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutatunk?* Szentendre.
- Kloska Tamás – Tömöri Szilvia – dr. Sári Zsolt 2020: *Amikor minden más lett. Élet a nagy háború alatt és után*. Szentendre.
- Kunt Ernő 1995: Fényképek a magyar parasztság használatában. In: Uő: *Fotoantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás*. Budapest, 37–86.

IV. FÉNYKÉPALBUMOK, FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNYEK

- Mai Manó Ház 2017: *Látható hiány – Fotók és képeslapok William A. Christian Jr. gyűjteményéből*. https://mamanohaz.blog.hu/2017/03/24/lathato_hiany_fotok_es_kepeslapok_william_a_christian_jr_gyujtemenyebol – utolsó letöltés: 2023. május 13.
- Sontag, Susan 2004: *A szenvedés képei*. Budapest.
- S. Balog Ilona 2009: Az első világháború és a forradalmak fényképei. In: Uő: *Történelem és fotográfia*. Budapest, 119–131.
- Szakács Margit 1997: *Fényképészek és fényképésműtermek Magyarországon (1840–1945). Adatok a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményéből*. Budapest.
- Szarka Klára – Fejér Zoltán 1999: *Fotótörténet*. Budapest.
- Szoleczky Emese 2015: A világháború első hónapjai a hadimúzeum tábori levelezőlapjainak tükrében. *Hadtörténeti Közlemények* (128.) 3. 801–829.
- Tóth Vilmos 1999: Fényképek és temetkezés. In: Bán András (szerk.): *Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás*. Miskolc – Budapest, 95–102.
- Tömöri Szilvia 2020: Kapcsolattartás a Nagy Háborúban. Az első világháborús levelezőlapok és képeslapok forrásértéke. In: Kloska Tamás (szerk.): *A Nagy Háború emlékei. Mit, hogyan és hol kutassunk?* Szentendre, 87–102.
- Vándor Andrea 2008: *Multietnikus dimenziók – Dél-Magyarország, 1916–1920*. Pécs.